

Az állam nem szolgál, hanem uralkodik¹

Bérczes Tibor beszélget Péterfi Ferenc közösségfejlesztővel, egyetemi oktatóval

Öntevékeny civil társadalom nélkül nincs valódi társadalmi kohézió, és a hatalom kontrollja sem valósul meg. A rendszerváltás előtti időkhöz képest ma jóval több, negyven-negyvenötezer ilyen szervezet működik Magyarországon, a részeire hullott magyar társadalom azonban – afféle „magányos tömegként” – csak az elittel szembeni elégedetlenségét tudja, többnyire artikulálatlanul, kifejezésre juttatni, a maga kis világát nem alakítja aktívan. Alakulóban van-e ez a világ, vagy még mindig a múltból hozott negatív minták dominálnak? A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Közösségfejlesztési Osztályának vezetője szerint az igazi probléma a mindenkori állam mentalitása a civilekkel szemben: a pénzelosztó és a pénzt kapó közötti kelet-európai, feudális viszony. Holott az utóbbi nem ajándékot kap, hanem átvesz és megold funkciókat

Mennyire megalapozott, miért alakult ki bennünk, magyarokban az az önkép, hogy képtelenek vagyunk az együttműködésre?

Biztosan nem azért, mert nálunk nincs történeti hagyománya az önszerveződésnek. Az olvasókörök, a kaszinók, a közösségi szintéren szolgáló kávéházak Magyarországon már a felvilágosodás korában megjelentek, és a közösségi mozgalmak alakulásának és fejlődésének folyamata a XIX. század folyamán is lendületesen folytatódott. A címtárak mutatják, hogy szinte minden településen voltak különböző egyházakhoz, szakmai csoportosulásokhoz, települési sajátosságokhoz kötődő körök és egyletek. Ezek hol alulról szerveződtek, mint például a Hódmezővásárhely környéki puszták paraszti olvasókörei, amelyek malmok, útkereszteződésekben lévő csárdák körül spontán alakultak ki, máshol egyházi, minisztériumi vagy országos központok ösztönzésére jöttek létre. E szervezetek értéke is tudatosult, hisz például a Faluszövetség tematikákat készített a gazdák szakmai képzésének támogatására, sőt, títusterveket az egyleti székházak meg-

¹Megjelent az Élet és Irodalom LIII. 2009. 45. számában (november 6.)

építéséhez. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy létrejött volna egy egész országot behálózó, egységes és átfogó rendszer.

Milyen funkciókat láttak el annak idején ezek a szerveződések?

Főként művelődési, szakmai és karitatív, szociális funkciókat, de a funkciók gyakran összefolytak. Az I. világháború idején a szakmai szerveződések például szociális szerepeket is magukra vállaltak, amikor segítették a besorozott férfiak családjait, így a természetes kooperáció és szolidaritás hordozói voltak. De az önszerveződések szocializáltak is, a fiatalabb generációknak gyakorlati mintákat szolgáltatottak. Amikor egy falusi tanító, akinek működési területe bőven túlterjedt az iskola keretein, színikört szervezett, a gyerekek nemcsak „művelődtek”, hanem beszélni, érdekeket megfogalmazni, kapcsolatot teremteni is megtanultak. Egy falusi gazdakörben a gyerekek ott játszottak a sarokban, és ha áttételesen is, de megtanulták, hogyan kell vitatkozni, hogyan kell érveket megfogalmazni, felkészülni valamilyen hivatalossággal való tárgyalásra stb. Az általam vizsgált rákospalotai ipartestületben például a tanoncoknak kötelező volt részt venniük a mesterek összejövetelein, ahol látták, hogyan kell eljárni a kontárok ellen, hogyan kell érintkezni a hivatalokkal, hogyan kell a közösségen belüli érdek alapján a saját tagjaikat büntetni vagy épp elismerni. Még a bálokra is kötelező volt elmenniük. Amikor ott ültek a padon, társasági viselkedésmintákat láttak.

Jelentettek-e törést ebben a politikai-történelmi változások, elsőnek például a Monarchia szétesése?

Nem, mert megmaradtak mind a spontán kezdeményezések, mind pedig a központi szándék. Klebelsberg például nagyon tudatos falusi népiskolai rendszert épített ki, amely – a mainál jóval nagyobb megbecsülésnek örvendő tanítóknak köszönhetően – sokkal többet nyújtott, mint a hagyományos oktatás. Az organikus fejlődés tehát megmaradt, de a magyar kultúrában az önszerveződés hagyománya nem lett domináns, mert tovább élt a „mondja meg valaki felülről, mit kell tenni” feudális mentalitása. Szűcs Jenő úgy írta le a nyugat és kelet közötti különbséget, hogy nyugaton egy szolga fejet hajtott, amikor belépett az úr házába, míg keleten a földre vetette magát. Magyarországon mindkét minta jelen volt, ezért az önszerveződések is felemásak maradtak.

A felemáságnak a negyvenes évek végén történt kommunista hatalomátvételt véget vetett...

Amikor betiltották a pártokat és az egyesületeket, megsemmisítették minden addigi eredményt. Bár én még az 1970-es években is találkoztam idős falusi emberekkel, akik titokban tovább vezették az egyesületi pénztárcönyvet, de ezt

nemigen nevezhetjük folytonosságnak. Sokáig egyáltalán nem, később pedig csak korlátozottan működhetett az önszerveződés, és így a pártállami autoritással szemben nem alakult ki a társadalom védekező rendszere. Felerősödtek a kívülről irányítottásra jellemző korábbi, nem túl jó ösztönök, és nyomtalanul eltűnt az említett szocializáció. Amikor jött a rendszerváltás, még jó eset volt, ha valaki legalább közvetett élményekből tudta, hogyan volt ez régen. A társadalmi közeg persze közben totálisan megváltozott, de a túlnyomó többség még közvetett pozitív élményekkel sem rendelkezett.

De önszerveződő mozgalmak – emlékeim szerint – azért a Kádár-korban is léteztek.

A hetvenes évektől kezdve valóban megjelentek ilyenek, például az ifjúsági klubmozgalom, aztán a rockzene, különösen azután, hogy magyar nyelvűek lettek szövegek. Ilyen volt az amatőr színházi mozgalom, ahol a társulatok először klasszikus darabokba írták bele a maguk történetét, majd pedig már klaszszikus darabok se kellettek, mert jöttek a saját történetek. És ott volt a Ráday Mihály-féle városvédő-, aztán pedig a táncház mozgalom. Ezek divattá tették a múlt megismerését. Ezek mind lefojtva, korlátok között dolgoztak, de a mai döntéshozók idősebb nemzedékének fontos mintákat adtak.

A nyolcvanas években – részben még a rendszerváltástól függetlenül – komoly mozgolódás támadt. Ekkor már nem volt olyan tökéletes az az ellehetetlenítési módszer, amely az egyesületek alapítása előtt harminc napot adott a BM-nek, hogy, ha úgy ítélte meg, például a párttagok kiléptetésével megakadályozza, hogy ezek ténylegesen is megkezdhessék működésüket. 1986-ban egyesületi törvény született, amely sokat lazított a korábbi helyzeten.

A rendszerváltásba torkolló aktív nyolcvanas évek után azt várta volna az ember, hogy „boldog véget” ér a történet. Bennem van-e a hiba, ha sehol sem látom a boldog véget?

A rendszerváltáskor sokan hittük, hogy kiteljesedik a folyamat, de ez nem következett be, a csalódás viszont egyfajta béklyó lett. A kudarc egyik oka az volt, hogy a legaktívabbak – logikusan – átmentek a pártokba, profi politikusok lettek, amivel kicsit kiürült a civil társadalom. Tömegével alakultak új szervezetek, hiányzott viszont a tudás, hogy ezeket hogyan kell demokratikusan működtetni. Immár szabad volt akarni, csak az akarók nem tudták, hogyan is kell.

Mit nem tudtak?

Amit a gyerekek annak idején a mindennapjaikban tanultak meg. Hogyan kell érdekeket képviselni, ütközni, dialógust folytatni, méghozzá úgy, hogy a másik véleménye is számít. A politikussá lett civilek jó részére ráadásul autok-

rata attitűd volt jellemző, vagy nem hoztak elég sok új demokratikus mintát. Például az egyik zalai faluban a nyolcvanas években civil kezdeményezésre faluházat akartak építeni. Az emberek egyesületbe szerveződtek, és aktívak voltak. Aztán jött a rendszerváltás, és az egyesületi elnököt megválasztották polgármesternek. Amikor kollégáink legközelebb ott jártak, megkérdezték tőle, hol tart az egyesület. Azt felelte: „Minek az egyesület, hisz már én vagyok a polgármester.” Nem fogta fel, hogy egy választott önkormányzatnak is szüksége van az egyesületek képviselte öntevékenységre. Voltak persze mások másutt, akik felfogták, de a felismerés a gyakorlatban nem hasznosult. Mivel hiányzott a demokráciára való szocializáció, a hatalmi elit tagjai – még azok is, akik becsületesek és jó szándékúak – sokszor olyan mintákat követnek, amelyeket annak idején velük szemben alkalmaztak. A pártprogramokba ugyan bekerült, hogy fontos a társadalmi tőke, de az elmúlt húsz évben kevesebbet investáltak bele, mint a szocializmus idején. Abszurd, de ahol virul a közösségi élet, többnyire olyan embereket találunk, akik még a Kádár-korban tanulták meg az öntevékenységet. Fogyóban a társadalmi tőke, mert nem termelődik újjá. Ahhoz a társadalom és a hatalom megfelelő együttműködésére volna szükség.

Felméréseik azt mutatják, hogy a fiatalok körében sem történt áttörés. Megjelenik-e az oktatásban az önszervezésre vonatkozó ismeretanyag?

Az ELTE-n, ahol művelődésszervezőket és szociális munkásokat tanítok, meg szoktam kérdezni a hallgatókat, milyen demokratikus élményeik vannak, és legtöbbször a megaláztatásaikat mesélik el. Harmadévesekkel kerülök kapcsolatba, és mindig elcsodálkozom, hogy azok, akik majd emberekkel foglalkoznak, még nem találkoztak azzal, hogyan kell például egyesületet létrehozni. Pedig bármik lesznek az életükben, akár szakemberként, akár állampolgárként, erre szükségük lehet.

Most – Vercseg Ilona kollégánk kezdeményezésére – szervezünk egy „Fiatalok a településekért” programot, ami egy korábban létezett társadalmi mozgalom, az úgynevezett téli népművelési gyakorlat felújítása volna. Ez azt jelentette, hogy télen falvak vendégül láttak öt-hat különböző szakos hallgatót, akik kapcsolatba kerültek egymással, látták, hogy saját szakterületük hogyan működik a gyakorlatban, ötleteket ajánlottak. Sokuknak később is megmaradt a kapcsolata a falvakkal. Mi most azt szeretnénk, hogy a középiskolások, az egyetemisták kötődjenek településekhez, és közösségi ügyekben vállaljanak felelősséget. A települések pedig vegyék ki a részüket e korosztály szocializációjából. Ez azért is hasznos lenne, mert ma már sok fiatalnak felfedezés a falusi élet, hisz a „világok” sokkal messzebb kerültek egymástól, mint húsz éve voltak.

Ha az egyetemen megtanítanák a diákoknak ezeket a készségeket, rögtön meg is szerveznék magukat, és akkor négy-öt év tapasztalattal és gyakorlattal a zsebükben végeznének. De az iskola ebben nem érdekelt, mert akkor sokkal nehezebb lenne kezelni a diákokat. És ez más szinten is így van. A politikai hatalmat birtoklóknak és az intézményi tevékenységeket végzőknek nem érdekük ez a fajta „hatalommegosztás”. Hosszú távon persze jól jönne nekik is, mert egy idő után sok problémát az emberek maguk oldának meg. Ők azonban rövidtávon gondolkodnak.

Nem veszélyezteti-e az egyesületi világ függetlenségét, hogy nem létezhet állami támogatás nélkül, és nem hiteltelenítik-e az önszerveződéseket – lásd Zuschlag-ügy – a pénzbeszerzésre szakosodott pártalapítványok?

Ma már ezt nem látom akkora veszélynek, mert egy másfél évvel ezelőtti jogszabály itt lassan rendet teremt, legalábbis abban az értelemben, hogy a pártalapítványok, amelyekre lényegében semmilyen szabály sem vonatkozik, külön kerültek a civil világtól. Az igazi probléma ma már nem ez, hanem a mindenkori állam mentalitása a civilekkel szemben. Ilyen tekintetben tényleg feudális viszonyok uralkodnak. A pénzelosztó és a pénzt kapó között kelet-európai úrszolga viszony van, holott az utóbbi nem ajándékot kap, hanem átvesz és megold funkciókat.

Az egyik gond, hogy a mai rendszerben az állam a pénzt a szükségesnél jóval később adja oda. A civilek lehetetlen helyzetbe kerülnek, amikor létre akarnak hozni valamit. Felveszik a személyzetet, de a pénz nem érkezik. Sokszor – mivel a szervezők igazi megszállottak – a saját házukat megterhelve, jelzőkölcsönt vesznek fel, csak hogy életben tartsák a szakmai programjaikat. Végül a pénz megjön, de a banki kamatokat soha nem kapják meg. A másik nagy probléma, hogy az államot nem érdekli a projektek tartalma, számára csak a számlák a fontosak. Megtörténik, hogy egy civil projekt hetven ember munkába állítását ígéri, de csak hatvanötöt sikerül elhelyeznie, mire az állam visszaköveteli a pénzt, mégpedig kamatos kamattal. Nem arányosan fizet, hanem az egész vállalkozást elutasítja. Ez nem tudatos filozófia, hanem beidegződött hatalmi arrogancia. Az állam nem szolgál, hanem uralkodik, és mire a bíróság igazat ad a szervezetnek, az már rég tönkrement. Hiába látnak el fontos funkciókat, a szervezetek nem mernek konfrontálódni az állammal, mert akkor majd kevesebb pénzt kapnak. Pedig tárgyalással mindezeket a problémákat meg lehetne oldani. Ma úgy van, hogy „nem szólok, ha bezárnak egy olcsó éttermet, ahová a szegények jártak, mert akkor tavasszal, amikor az önkormányzathoz fordulok a szegény gyerekek táboroztatása ügyében, kevesebb pénzt kapok”. Ez mélyen antidemokratikus és többszörösen vesztes helyzet. Ráadásul a közbizalom zu-

hanórepülésben van, és a közintézmények iránti bizalomvesztés magával rántotta a civil intézmények megítélését is. Ha ez így folytatódik, csak valami nagy trauma hozhat változást. Azt pedig jó lenne elkerülni.

Vannak-e mégis pozitív jelek?

Ma legalább negyven-negyvenötezer működő civil szervezet van, sok-sok hiánnyal, kiszolgáltatottsággal, de azért ez már valami. Pozitív fejlemény az is, hogy egyre több lehetőség van a beleszólásra, már csak azért is, mert bizonyos forrásokhoz az állam vagy az önkormányzat csak úgy juthat hozzá, ha bizonyítani tudja, hogy bevonta a lakosságot.

Előrelépés, hogy egy-egy területen a civilek szervezettségüknek köszönhetően képesek komoly nyomást gyakorolni. Például a környezetvédők, akik országos találkozókra egyeztetnek, és képviselőik így komoly legitimitással rendelkeznek. Sikertörténet a kerékpárosoké is, hisz önkéntesekkel képesek megrendezni a hatalmas méretű Critical Masst, idén pontokba szedett követeléseiket a Városháza köré vont kordonnal is nyomatékosították. Ők már meg tudják szólítani az embereket, és feladatokat tudnak kínálni az önkénteseknek. Mert az egyik oldalon kell az egyes emberek segíteni akarása, de a másik oldalon kell egy intézményi kultúra, amelyben már kitalálták, hogyan kell befogadni és beilleszteni a szervezetbe az önkéntesnek jelentkezőket. Egy nyugati önéletrajzban ma már az is benne van, ki hol mennyit volt önkéntes, ott ez fontos szempont. Remélem, lassan nálunk is így lesz.